

Mel'tyuhov M.I. Osvoboditel'nyy pohod Stalina [Stalin's liberation campaign]. <https://e-libra.me/books/436843-osvoboditel-nyy-pohod-stalina.html> [in Russian].

Ostrov Zmeiniy ili pirrova pobeda Ukrainy: Po materialam «Ukrainskoy pravdy» [Zmeiny island or Pyrrhic victory of Ukraine: Based on the materials of Ukrayinska Pravda] <https://seosait.com/ostrov-zmeinyj-ili-pirrova-pobeda-ukrainy/> [in Russian].

Palamar' N.G. (2008). Vosstanovleniye territorii i formirovaniye gosudartvennoy granitsy SSSR na zapadnom napravlenii [Restoration of the territory and formation of the state border of the USSR in the Western direction] *Vestnik Akademii voetnykh nauk*. 4(23). 174-176. [in Russian].

Repin V.V. (2011). Sovetskaya, rossiyskaya i ukrainskaya istoriogeafiya Bessarabskoy problem v otnoshtnyakh SSSR i Rumynii 1918-1940 gg. [Soviet, Russian and Ukrainian historiography of the Bessarsabian problem in relations between the USSR and Romania 1918-1940.] *Krynitsaznavstva i spetsiyal'naya gistapychnaya dystsypliny: navuk.zb. Issue 6*. 130-141. [in Russian].

Sait «Arkhiv Alexandra N. Yakovleva» [Site «Archive Of Alexander N. Yakovlev»] Retrieved from: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1007714> [in Russian].

Vandel'shtam Yu.I. (1956) *Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR. 1938 g. – iyul' 1956 g.* [Collection of laws of the USSR and decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR. 1938-July 1956]. Moskva: Gos. Izdatel'stvo [in Russian].

Vidniais'kiy S., Hrytsiuk V., Lysenko O. (2019) Pochatok «Drugoyi imperialistychnoy viyny» ta «ukrains'ke pytannya»: deyaki dyplomatychni, polinychni, voieni aspekty [The beginning of the "Second imperialist war" and the "Ukrainian question": some diplomatic, political, and military aspects]. *Ukrayins'kiy istorychniy zhurnal*. 5. 4-24 [in Ukrainian].

Zhirnov E. (2019) «Obreklo by Belarus' na zhalkoye sushchestvovaniye»: Kak Brest pytalis' sdelat' ukrainskim gorodom [«It would condemn Belarus to a miserable existence»: How they tried to make Brest a Ukrainian city]. *Kommersant*. October's 1. [in Russian].

УДК 94(477):061.1"1959/1970"

DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.04

Мартинова І. С.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди
<https://orcid.org/0000-0001-7715-9245>

«ОРГАНІЗОВАНА ДРУЖБА»: СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ З НІМЕЦЬКОЮ ДЕМОКРАТИЧНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

Унаслідок прийнятих комуністичною партією рішень про посилення пропаганди радянського способу життя закордоном і залучення до цього процесу громадськості в радянській Україні наприкінці 1950-х – 1960-ті рр. було створено Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ). Воно мало обласні і міські відділення. Значний інтерес харківської громадськості до німецької мови і культури, наявність громадської просвітницької організації – Клубу друзів німецької мови (пізніше Клуб друзів НДР) зумовили створення у 1968 році Харківського міського відділення Товариства дружби з Німецькою демократичною республікою (ХМВТД). Діяльність Товариства відбувалася в рамках визначених статутом УТДКЗ і під контролем ідеологічного відділу обкому партії. Товариство складалося з колективних членів, серед яких були вищі навчальні заклади, підприємства, середні школи міста. «Клуб друзів НДР» був найактивнішим колективним членом ХМВТД і виконував більшість завдань, що стояли перед Товариством. Основними формами роботи були: зустрічі делегацій («потягів дружби») та окремих діячів культури, науки, техніки; проведення днів культури, урочистих зборів, присвячених річниці утворення НДР, вечорів німецької літератури, музики, театру; експонування виставок зарубіжних громадських організацій; шефська робота над студентами з Німеччини; відсилення закордон виставок, кінокартин, матеріалів для преси.

Пропагандистсько-ідеологічний аспект в діяльності Товариства був обов'язковим, що позначалося на тематиці зустрічей і екскурсій, але ж міжособистісне спілкування сприяло встановленню теплих людських відносин. Актив товариства намагався неформально підходити до виконання своїх обов'язків. Члени Товариства з задоволенням виконували свою роботу, спілкувалися з гостями з НДР у неформальних обставинах, своїми руками готували сувеніри, організовували вечори і концерти, готували доповіді на різні теми, листувалися з німецькими друзями. Для цього вони вчили і постійно вдосконалювали німецьку мову.

Ключові слова: Харківське міське відділення Товариства дружби, «потяг дружби», Клуб друзів НДР, дружба, ідеологія.

As a result of the Communist Party's decisions to intensify the propaganda of the Soviet way of life abroad and to involve the public in this process in the Soviet Ukraine, the Ukrainian Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries Society (UFCRS) was established in the late 1950s – 1960s. It had regional and city branches. Significant interest of the Kharkiv public in the German language and culture, the existence of the public educational organization – the German Language Friendship Club (later the GDR Friendship Club) led to the establishment of Kharkiv branch of the German Democratic Republic Friendship Society (KhCBFS) in 1968. The activities of the Society took place within the framework of the UFCRS statute and under the control of the ideological department of the regional party committee. The society consisted of collective members, among whom were higher educational institutions, enterprises, secondary schools of the city. The GDR Friendship Club was the most active collective member of the KhCBFS and performed most of the tasks facing the Society. The main forms of activity were: meeting delegations ("friendship trains") and individual figures of culture, science, technology; holding days of culture, solemn gatherings dedicated to the anniversary of the GDR formation, evenings of German literature, music, theater; holding exhibitions of foreign public organizations; mentoring students from Germany; sending exhibitions, films, press materials abroad.

The propaganda and ideological aspect of the Society activity was obligatory, which affected the topics of meetings and excursions, but interpersonal communication contributed to the establishment of warm human relations. The company asset tried to be informal. The members of the Society gladly performed their work, communicated with guests from the GDR in informal circumstances, prepared souvenirs with their own hands, organized events in the evenings and concerts, prepared reports on various topics, corresponded with German friends. To do this, they taught and constantly improved the German language.

Key words: Kharkiv city branch of the Friendship Society, "Friendship Train", the GDR Friendship Club, friendship, ideology.

Постановка проблеми. За часів «відлиги» Радянський союз почав розвивати стосунки з іноземними державами в галузі культури і науки на рівні громадськості. Була усвідомлена ідеологічна потреба створювати позитивний імідж радянської держави, пропагувати радянський спосіб життя за кордоном, особливо у країнах «соціалістичного табору» [Декларация правительства СССР... 1956]. З цією метою було створено Союз Радянських Товариств Дружби з іноземними країнами (СРТД), а 5 березня 1959 р. його відділення – Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ). Діяльність Товариства регламентувалася рішеннями та постановами з'їздів партії та пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України та завданнями зовнішньої політики СРСР. УТДКЗ мало обласні, міські відділення товариств дружби з окремими країнами. Однією з первинних його організацій було Харківське товариство дружби з НДР.

Вивчення процесу його створення і діяльності представляє інтерес з точки зору дослідження громадського життя в епоху соціалізму; виховання інтернаціоналізму; демонструє, що ідеологізація не заважала

встановленню нормальних і здорових міжособистісних міжнародних контактів.

Стан наукової розробки теми. Розглядаючи історіографію проблеми, необхідно відзначити, що вона представлена незначною кількістю наукових досліджень [Дітковська С. 2014, 2015, 2016, 2017; Прокопенко Л. 2008]. Роботи С. Дітковської і Л. Прокопенко дають загальні відомості про структуру і головні напрямки роботи УТДКЗ. Таким чином, конкретні засоби, форми, особливості діяльності Товариства на місцях малодосліджені. Окремої уваги діяльності Харківського міського товариства дружби з НДР не приділялося.

Джерельною базою нашого дослідження є архівні матеріали, а саме згадка про Товариство в документах Харківського обласного комітету захисту миру [Документи... 1984], харківська преса радянського періоду, опубліковані спогади харків'ян про початки контактів з Німеччиною, інтерв'ю з відповідальним секретарем правління Харківського товариства дружби з НДР Л.Д. Маєвською, яка була на цій посаді від моменту його створення і до припинення діяльності, стояла у витоків цього Товариства.

Отже, оцінюючи стан історіографії та джерельної бази досліджуваної проблеми, варто зауважити, що ступінь її документального забезпечення дозволяє досягти поставленої мети.

Мета роботи полягає у реконструкції передумов і процесу створення Харківського товариства дружби з НДР; з'ясуванню місця пропаганди радянських цінностей в його діяльності; розширенні уявлення про роль громадської організації у міжнародних зв'язках на рівні міста в радянський період.

Виклад основного матеріалу. Харківське міське відділення радянського товариства дружби з НДР було складовою Харківського обласного відділення УТДКЗ. Спосіб його творення, його діяльність мали свої особливості, хоча основні форми роботи було визначено Статутом УТДКЗ.

Налагодження відносин між Харковом і Німечкою демократичною республікою на рівні громадських контактів активізувалося в роки відлиги. Делегації трудящих підприємств Харкова, вчені і викладачі, діячі культури, колишні військові їздили в НДР, в Харкові святкувалися річниці з нагоди створення НДР, проводилися дні німецької культури [Борушко М. 1967; Гавриленко Б. 1966; Иванников В. 1963; Максименко В. 1964; Чтобы зеленели... 1969].

У грудні 1963 року по ініціативі Харківського Будинку вчителя, кафедри німецької філології ХДУ і кабінету методики викладання іноземних мов Харківського обласного інституту вдосконалення кваліфікації вчителів був створений Клуб друзів німецької мови. Клуб об'єднував вчителів, студентів, школярів та всіх, хто бажав поглиблено вивчати німецьку мову, познайомитися з досягненнями німецької культури. Членами Клубу були понад 400 харків'ян, які цікавилися німецькою культурою [Чтобы зеленели... 1969:с.51]. Головою Клубу друзів німецької мови була Ірма Генріхівна Ріхтер, радянська німкеня, яка працювала викладачем німецької мови ще у Харківському педагогічному інституті іноземних мов імені Н. Крупської, який став підґрунтям для створення факультету іноземних мов Харківського університету. У 1964 році в Клуб прийшла викладачка німецької мови Маєвська Л.Д., яка згодом стала відповіда-

льним секретарем ХМТД з НДР [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020].

Метою Клубу було прищеплення інтересу до німецької мови і німецької культури і через це пояснення думки про те, що «німець» і «фашист» - це різні поняття. Таку мету перед членами Клубу ставила І.Г. Ріхтер [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020]. Згодом він став називатися «Клубом друзів НДР імені Ріхарда Зорге» і його очолила Н.Безкоровайна, старший викладач кафедри німецької мови Харківського державного університету [Безкоровайна Н. 1982]. І.Г. Ріхтер не поривала зв'язку з Клубом, навіть перебуваючи на заслуженому відпочинку.

В роботі «Клубу друзів» брали участь етнічні німці. На початку 1960 – х рр. крім його засновниці І.Г. Ріхтер, це були антифашисти з Німеччини і Австрії Альфред Шмідтель (Alfred Schmidt) і Рудольф Вайсс (Rudolf Weiss). Вони емігрували в СРСР в 1930-ті рр., коли у Німеччині переміг нацизм, відбувся «аншлюс» Австрії; під час війни були в евакуації, потім повернулися до Харкова. Л.Д. Маєвська згадувала, що жили вони в «будинку зі шпілем на площі п'яти кутків» (перехрестя трьох вулиць: Гіршмана, Чернишевської і Алчевських) [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020]. Зустрічі в Клубі для них були можливістю поспілкуватися рідною мовою, побути серед людей, для яких близька і цікава була культура їх Батьківщини. З іншого боку для членів «Клубу» це були своєрідні мовні практики з носіями мови. Наприкінці 1960-х вони повернулися на Батьківщину, про зустріч з Альфредом Шмідтелем І.Г. Ріхтер писала в своєму звіті про відвідування Німеччини [Ріхтер І. 1968а]. З Рудольфом Вайссом зустрічалася Ліна Дмитрівна під час поїздки в Йєну у 1968 році [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020].

Досвід тривалих культурних і наукових зав'язків з Німеччиною, наявність Клубу друзів німецької мови уможливили створення громадської організації, яка могла б підтримувати стосунки з НДР на рівні міста Харкова. Організаційне оформлення Харківського товариства дружби з НДР відбулося у 1968 році. У приміщенні музичної школи представники громадськості Харкова у присутності Голови виконкому міської

ради депутатів трудящих Г.Є Власенко та Генерального консула НДР в Києві ІрмгардЗікерд проголосили про створення Харківського відділення Товариства дружби з НДР. З доповіддю про створення виступив член організаційного комітету, професор, винахідник О.П. Мчедлов – Петросян. На зборах також був присутній представник від Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами В.А.Василенко. Головою Товариства було призначено Олександрю Матвіївну Ситник, головного редактора газети «Соціалістична Харківщина», заступниками – В.А.Фоміна, заступника голови виконкому Міської ради депутатів трудящих та О.П. Мчедлова – Петросяна, відповідальним секретарем – Маєвську Ліну Дмитрівну, викладача Харківського державного університету [В ім'я миру... 1968; Дружбе крепнуть... 1968]. На початку 1980-х рр., після виходу О.М.Ситник на пенсію, головою Товариства став ректор Харківського педагогічного інституту імені Г.С. Сковороди І.Ф. Прокопенко. Діяльність Товариства знаходилася під контролем ідеологічного відділу харківського обкому партії. Реалізовано це було, очевидно, через призначення головою правління О.М. Ситник, яка була членом бюро обкому і займала досить відповідальну посаду [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020].

За спогадами Л.Д.Маєвської, І.Г.Ріхтер розраховувала на посаду голови Товариства, але ж вона не була членом партії, доречи, як і сама Ліна Дмитрівна. Разом з тим цей нюанс ніколи не заважав Ліні Дмитрівні працювати у Товаристві, брати участь у зустрічах різних рівнів, виїжджати у НДР в складі різних делегацій [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020].

ХМВТД з НДР знаходилося у тісному зв'язку з Товариством німецько – радянської дружби (ТНРД) (нім. Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft, DSF). ХМВТД з НДР складалося з колективних членів: «Клуб друзів НДР імені Р.Зорге» (з початку «Клуб друзів німецької мови»), Харківський державний університет, Харківський інженерно – будівельний інститут, Харківський педагогічний інститут, Харківський інститут інженерів транспорту; Харківське обласне науково – технічне товари-

ство, Науково - дослідний інститут основної хімії (НДІОХІМ); Харківський політехнічний інститут; Харківський електромеханічний завод, колективи книжкових фабрик імені Фрунзе і «Комуніст»; середні загальноосвітні школи з розширеним викладанням німецької мови № 23 та № 134 та ін. Кількість колективних членів коливалася від 15 до 20 [Болотских Н. 1976;Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020; Маєвська Л. 1980; Медведєв В. 1972; Петрова Ж. 1969; Синицька Е. 1980; Співдружність...1979]. ХМВТД з НДР разом з обласним відділенням Комітету миру з моменту свого утворення розташовувалися у Будинку Вчителя.

Значну роботу проводив «Клуб друзів НДР». В Клубі відбувалися вечори, присвячені ознайомленню з життям і творчістю видатних німецьких письменників, поетів, художників і музикантів і, обов'язково, революціонерів; зустрічі з гостями із НДР, журналістами; засідання, присвячені річницям утворення НДР, на яких були присутні члени правління і представники від колективних членів Товариства, представники партійних органів, студенти із НДР, представники консульства НДР; постійно влаштовувалися концерти, тематичні зустрічі, перегляди кінофільмів [В честь... 1973;Безкоровайна Н. 1982; Жамойдо Г. 1970; Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020]. З короткого звіту про роботу Клубу у 1980 році можна дізнатися про проведення вечорів, присвячених 175 – річчю видатного скульптора Ернста Річеля, творчості Манна, Брехта, Фейхтвангера, Гейне; музичних вечорів, на яких студенти інституту мистецтв та музичного училища виконували мелодії Шумана, Баха, Шуберта [Русланова Е. 1981]. Засідання Клубу проводилися тільки німецькою мовою. Клуб організував вечори німецької мови для всього міста.

У 1970-80-х рр. «Клуб» постійно відвідували німецькі студенти, що навчалися у харківських вузах. Як розповідала Ліна Дмитрівна, члени «Клубу» допомагали їм адаптуватися у Харкові, ознайомитися з традиціями місцевих мешканців. Німецькі студенти з радістю брали участь у заходах «Клубу», у зустрічах, які влаштовувалися Товариством для їх співвітчизників, що відвідували Харків. Після повернення додому

багато цих студентів вступали до німецького товариства дружби (ТНРД) та супроводжували делегації, що приїздили в СРСР, як знавці російської мови [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020].

За допомогою «Клубу» учні харківських шкіл змогли зав'язати листування зі своїми однолітками з Дрездена, Лейпцига, Йени та інших міст. В Клубі була спеціальна кімната, де зберігалися подарунки від німецьких друзів, їх листи.

Екскурсії, туристичні поїздки, обмін делегаціями та інші заходи готувалися і проводилися спільними зусиллями при участі (якщо мова йшла про групові заходи) Державного акціонерного товариства по іноземному туризму «Інтурист» (існувало з 1929р.). ХМВТД співпрацювало з харківським відділенням «Інтуристу», від якого отримувало план і інформацію щодо прибуття у місто делегацій з НДР, а «Клуб», як складова частина Товариства дружби з НДР, організовував зустрічі, супроводження делегацій, спілкування.

Найбільш масштабними акціями були зустрічі «потягів дружби» [Гости из ГДР. 1970; Гости из ГДР. 1980; Гости з НДР... 1985]. Так наприклад, у квітні 1978 року прибув у Харків поїзд дружби з делегацією з 414 осіб – членів Товариства дружба НДР – СРСР з округу Лейпциг [Маєвська Л. 1978]; наприкінці квітня 1980 року на травневі свята прибув такий потяг на честь святкування 35-тої річниці Перемоги у Великій вітчизняній війні з делегацією з 420 осіб – робітників, будівельників, селян і студентів з Берліна, Дрездена, Ростока, Фюрстенвальде [Гости из ГДР... 1980]. Поїзди зустрічали активісти харківського Товариства, студенти з НДР, школярі і навіть вихованці дитсадочків. Прямо на вокзалі влаштовувалися мітинги, які відкривала голова ХМВТД О.М. Ситник, виступали також представники німецьких делегацій. На мітингах звучала обов'язкова похвальна риторика на бік Леніна, партії, керівництва обох держав.

Частіше Харків відвідували не такі чисельні делегації. Так влітку 1981 року Клуб друзів прийняв 18 делегацій по 20-30 осіб кожна [Безкоровайна Н. 1982]. Великі делегації зустрічалися з активістами Харківського товариства дружби в Палаці піонерів,

менші в Будинку вчителя. За спогадами Л.Д. Маєвської під час прийому таких делегацій актив Товариства завжди знайомив гостей з історією і культурними надбаннями міста, виступали самодіяльні колективи студентів і школярів. Завжди відбувався обмін сувенірами. Іноді це були сувеніри, які виготовляли самі члени Товариства. Відбувалися розмови про звичайне повсякденне життя. Ліна Дмитрівна повідомила, що була попереджена про присутність на таких зустрічах «відповідальних товаришів» [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020].

Іноді розмова заходила про Другу світову війну, особливо якщо в складі делегації були старші люди. Одного разу приїхала делегація, яка в основному складалася із колишніх солдатів. Під час спілкування вони вибачалися за те, що відбувалося під час війни, і говорили, що нічого не могли вдіяти, вони були солдатами і мали виконувати накази. Це була болюча тема, і сторони сходилися на тому, що постраждали від нацизму обидві країни. Під час зустрічі одного з таких «потягів» наприкінці 1960-х рр. Ліна Дмитрівна познайомилася з Хайди Леманн (Heidi / Adelheid Lehmann), медсестрою з Лейпцига, дружні стосунки з якою тривають уже більше 50-ті роки. Раніше подружки постійно листувалися, тепер часто телефонують одна одній, не одноразово були в гостях одна у одної, дружать родинами. Тривалий час Ліна Дмитрівна підтримувала дружні стосунки з Іоахімом Берндтом з Ляйпцига.

Значну роль ХМВТД з НДР відіграло у становленні стосунків між трудовими колективами Харківського електромеханічного заводу та берлінського електроапаратного, організації наукового співробітництва харківського політехнічного інституту та Магдебурзької вищої технічної школи, Харківського педагогічного інституту і Магдебурзького педагогічного інституту та ін. [Синицька Е.1980; У братерському союзі.. 1980; Медведєв В.1972].

Завдяки Товариству тісні стосунки з однолітками з НДР підтримували учні середніх шкіл № 134 і 23. Зустріч, організована Л.Д. Маєвською у середній школі № 134, привела до встановлення між школою № 134 і школою Нойенхагена постійних контактів. Школярі не тільки листувалися, від-

бувався обмін делегаціями, причому жили діти в родинях своїх друзів. Так встановлювалися теплі, особисті контакти, вдосконалювалося знання мов з обох сторін [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020].

Приїздили гості з Німеччини і у середню школу № 23. У вересні 1990 року цілий тиждень провели у Харкові, спілкуючись з однолітками з СШ № 23, старшокласники міста Нойтраублінга [Матвеев В. 1990]. Діти їздили у НДР відпочивати у піонерських таборах, де обов'язково влаштовували «День СРСР», спілкуватися з однолітками, жили по декілька днів в родинях. Існував певний набір «місць пам'яті», які відвідували школярі, але дуже важливим було особисте спілкування [Арестов В. 1971].

Члени Харківського міського Товариства дружби з НДР також періодично відвідували Німецьку Демократичну Республіку, про що повідомляли в газетних репортажах [Полонін В. 1969]. І.Г.Ріхтер відвідала Німеччину у серпні – вересні 1968 року [Ріхтер І. Г. 1968а, 1968б]. Багато разів відвідувала Німеччину відповідальний секретар Товариства Маєвська Л.Д. Однією з найбільш пам'ятних поїздок була участь у делегації представників Товариств дружби від всіх союзних республік у 1977 році [Інтерв'ю з Маєвською Л. 2020]. Були численні поїздки у складі делегацій від Харкова, поїздки з метою встановлення професійних контактів.

На питання про фінансування Товариства, а саме кошти на які купувалися сувеніри, подарунки гостям, відбувалися поїздки, Л.Д.Маєвська відповіла, що це було в компетенції О.М.Ситник і з цим проблем не існувало. Актив Товариства працював на громадських засадах. Багато часу Товариству приділяли: Л.Д.Маєвська, на той час – старший викладач кафедри німецької мови ХДУ, відповідальний секретар Товариства дружби з НДР; О.П.Мчедлов – Петросян - доктор технічних наук, професор Харківського інженерно-будівельного інституту; Н.Безкоровайна, старший викладач кафедри німецької мови Харківського державного університету, Л.Ф.Переверзева, викладач

ХІРЕ, І.І.Морозова старший викладач кафедри іноземних мов ХІБІ, інженер НДІ метрології М.К.Моторикін (ветеран війни, після її закінчення був заступником коменданта м. Ноехаген) та ін.

Роботу ХМВТД з НДР не тільки висвітлювали в пресі, а й відзначали нагородами. Коли в жовтні 1985 року в Харкові відзначали 36 річницю НДР при участі німецької делегації, робота Товариства була високо оцінена німецькими друзями. Товариство отримало Почесний прапор центрального правління Товариства німецько-радянської дружби [Лозинський С. 1985]. Особисто Маєвська Л.Д. була нагороджена «Грамотой Общества германо-советской дружбы» і знаком у сріблі (Берлін, 1969.) та «Грамотой Общества германо-советской дружбы» і знаком у золоті (Берлін, 1978). За спогадами Л.Д.Маєвської, харківське партійне керівництво відзначало, що найактивнішими відділеннями ХОТДКЗ були польське і німецьке.

Висновки. Таким чином, створення ХМВТД з НДР було зумовлене не тільки рішенням партії, а й значним інтересом харківської громадськості до німецької мови і культури, зв'язками між містом і Німеччиною, які склалися десятиліттями. Товариство було створене у 1968 році і з цього моменту брало постійну і активну участь у ознайомленні харків'ян з НДР, у встановленні міцних і дружніх зв'язків у різних площинах, перш за все в сфері культури, науки і освіти. Товариство брало активну участь в зустрічах з делегаціями з НДР, влаштовувало різноманітні культурні програми. Актив Товариства постійно працював над залученням нових членів, втягуючи в цю роботу молоде покоління. В той час заідеологізованими були всі сфери суспільного життя, що позначилося і на тематиці зустрічей і екскурсій, але ж міжособистісне спілкування сприяло встановленню теплих людських відносин. Зв'язки, що їх встановлювало і підтримувало Товариство, продовжували працювати на користь міста і його мешканців після розпаду СРСР і об'єднання Німеччини. Ця проблематика може бути основою для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Арестов В. Шляхами братерської дружби (про поїздки у Лейпциг 300 дітей з УРСР, зокрема 100 – з Ха-

ркова) // Ленінська зміна. 1971. 9 вересня.

Безкоровайна Н. Імені Ріхарда Зорге // Вечірній Хар-

ків. 1982. 27 липня.

Болотских Н. Плодотворное сотрудничество (ХИСИ - Коттбусский инженерно-строительный институт) // Красное знамя. 1976. 24 августа

Борушко М. На берегах Эльбы // Красное знамя. 1967. 25 марта.

В ім'я дружби // Соціалістична Харківщина. 1980. 14 червня.

В ім'я миру і непорушної дружби (у Харкові створено міське відділення Товариства дружби СРСР - НДР) // Соціалістична Харківщина. 1968. 6 квітня

В честь знаменательной даты // Красное знамя. 1973. 13 октября.

Гавриленко Б., Поляков А. У немецких друзей // Красное знамя. 1966. 27 января.

Гости из ГДР // Красное знамя. 1980. 30 апреля

Гості з НДР // Вечірній Харків. 1985. 17 вересня

Декларация правительства СССР об основах развития и дальнейшего укрепления дружбы и сотрудничества между Советским Союзом и другими социалистическими государствами // Ленинский путь. 1956. № 89. С. 1. URL: <http://www.booksite.ru/lenput/1956/1956-089.pdf>. - Название с экрана.

Дітковська С. О. Передумови створення та початки діяльності Українського товариства дружби та культурного зв'язку з зарубіжними країнами // Грані. 2014. №5 URL: <https://grani.org.ua>

Дитковская С.А. Направления и формы работы Украинского общества дружбы с иностранными студентами (1959-1991) // Историческая и социально-образовательная мысль. 2016. Т.8. №1-2. URL: www.hist-edu.ru/hist/issue/

Дитковская С.А. Международное сотрудничество Украинского общества дружбы в сфере науки и образования (1959–1970-е гг.) // Вестник КГУ. Исторические науки и археология. 2017. №1. С.37 -42. URL: <https://istina.msu.ru>

Дитковская С.А. Из опыта сотрудничества с прогрессивными кругами эмиграции «Украинского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами» (1959-1991 гг.) // Известия ВГПУ. Исторические науки и археология, 2015. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-opyta-sotrudnichestva-s-progressivnymi-krugami-emigratsii-ukrainskogo-obschestva-druzhy-i-kulturnoy-svyazi-s-zarubezhnymi-stranami>

Документы Объединенного Пленума областного комитета мира и областного Украинского общества дружбы и культурных связей с зарубежными странами. 31.05.1984 // Державний архів Харківської області. Ф.Р – 6511. Оп.1. Спр. №133. 28 л.

Дружбе крепнуть. В Харькове роздано Городское

отделение Общества дружбы СССР – ГДР // Красное знамя. 1968. 7 апреля.

Жамойдо Г. На честь 21 річниці НДР (збори представників трудящих Харкова) // Соціалістична Харківщина. 1970. 9 жовтня

Иванников В. У немецких друзей // Красное знамя. 1963. 16 января.

Інтерв'ю записане І.С. Мартиною 07.07.2020 р. та 12.07.2020 р. від Ліни Дмитрівни Маєвської (1937 р.н.). Розмови тривали по 60 хвилин.

Лозинський С. Вручення нагород // Вечірній Харків. 1985. 3 жовтня.

Маєвська Л.Д. Дружбі міцніти // Соціалістична Харківщина. 1980. 16 березня.

Маєвська Л.Д. Ласкаво просимо, друзі з НДР // Соціалістична Харківщина. 1978. 19 квітня.

Максименко В. У нас в гостях книги ГДР // Красное знамя. 1964. 9 декабря.

Медведев В. Корисне співробітництво (Харківський педагогічний інститут – Магдебурзький педагогічний інститут) // Вечірній Харків. 1972. 12 грудня.

Міловидова А. Незабутні зустрічі (поїзд дружби НДР - Харків) // Ленінська зміна. 1969. 4 жовтня.

Ми раді зустрічам у Харкові // Соціалістична Харківщина. 1968. 21 серпня.

Петрова Ж. Зустріч в Ейслебені // Вечірній Харків. 1969. 16 жовтня.

Прокопенко Л.Л. Розвиток регіонального співробітництва України в контексті європейської інтеграції. Монографія. За заг. ред. Л.Л. Прокопенко. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008. 132 с.

Полонін В. До друзів в НДР // Вечірній Харків. 1969. 28 січня.

Ріхтер І.Г. 60 днів у НДР // Соціалістична Харківщина. 1968. 8 вересня.

Ріхтер І.Г. Ситцева хустинка з Харкова // Соціалістична Харківщина. 1968. 3 листопада.

Русланова Е. Клуб друзей // Красное знамя. 1981. 12 февраля.

Синицька Е. Шляхами дружби (ХІІІ – Вища технічна школа Магдебурга) // Вечірній Харків. 1980. 18 жовтня

Співдружність: НПОХІМ – Хеміан – Лагенбау // Вечірній Харків. 1979. 28 вересня

У братерському союзі (розповідають активісти Товариства дружби НДР – СРСР) // Соціалістична Харківщина. 1980. 11 травня

Чтобы зеленели березы Трентов-парка. Стаття, воспоминания, очерки. Харьков, Прапор. 1969. 224 с.

REFERENCES

Arestov, V. (1971) Shliakhamy braterskoj družby (pro poizdku u Leiptsyh 300 ditei z URSR, zokrema 100 – z Kharkova) [Through fraternal friendship (about a trip to Leipzig 300 children from the USSR, in particular 100 - from Kharkov)]. *Leninska zmiana, 9 veresnia*.

Bezkorovaina, N. (1982) Imeni Rikharda Zorhe [Named after Richard Sorge] *Vechirniy Kharkiv, 27 lypnia*.

Bolotskih, N. (1976) Plodotvornoe sotrudnichestvo (HISI – Kottbuskij inzhenerno- stroitel'nyj institut).

[Fruitful cooperation (HISI - Kottbus Civil Engineering Institute)] *Krasnoe znamya*, 24 avgusta.

Borushko, M. (1967) Na beregah El'by [On the banks of the Elbe]. *Krasnoe znamya*, 25 marta.

V imiadrushby (1980) [In the name of friendship]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 14 chervnia.

V imiamyru i neporushnoidrushby (u Kharkovi stvoreno miske viddilennia Tovarystva druzhby SRSR – NDR) (1968) [In the name of peace and in violable friendship (a citybranch of the USSR Friendship Society - GDR was established in Kharkiv)]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 6 kvitnia.

V chestznamenatelnoidaty (1973) [In honor of the significant date]. *Krasnoe znamia*, 13 oktiabria.

Gavrilenko, B., Polyakov, A. (1966) U nemeckih druzej [German friends]. *Krasnoe znamya*, 27 yanvarya.

Gostiiz GDR(1980) [Guests from the GDR]. *Krasnoe znamya*, 30 aprelya.

Hosti z NDR (1985) [Guests from the GDR]. *Vechirni Kharkiv*, 17 veresnia.

Deklaraciya pravitel'stva SSSR ob osnovah razvitiya i dal'nejshego ukrepleniya druzhby i sotrudnichestva mezhdou Sovetskim Soyuzom i drugimi socialisticheskimi gosudarstvami (1956) [Declaration of the government of the USSR on the foundations for the development and further strengthening of friendship and cooperation between the Soviet Union and other socialist states] *Leninskijput*. № 89. S. 1. URL: <http://www.booksite.ru/lenput/1956/1956-089.pdf>.

Ditkovska, S. (2014) Peredumovy stvorennia ta pochatky diialnosti Ukrainskoho tovarystva druzhby ta kulturnoho zviazku z zarubizhnymy krainamy [Prerequisites for the establishment and beginnings of the Ukrainian Society of Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries]. *Grani*. №5. URL: <https://grani.org.ua>

Ditkovskaya, S. (2016) Napravleniya i formy raboty Ukrainskogo obshchestva druzhby s inostrannymi studentami (1959-1991) [Directions and forms of work of the Ukrainian society of friendship with foreign students (1959-1991)] *Istoricheskaya i social'no-obrazovatel'naya mysl'*. T.8. №1-2. URL: www.hist-edu.ru/hist/issue

Ditkovskaya, S. (2017) Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo Ukrainskogo obshchestva druzhby v sferenauki i obrazovaniya (1959-1970-e gg.) [International cooperation of the Ukrainian Friendship Society in the field of science and education (1959-1970s)] *Vestnik KGU. Istoricheskie nauki i arheologiya*. №1. S.37-42. URL: <https://istina.msu.ru>

Ditkovskaya, S. (2015) Iz opyta sotrudnichestva s progressivnymi krugami emigracii «Ukrainskogo obshchestva druzhby i kul'turnoj svyazi s zarubezhnymi stranami» (1959–1991 gg.) [From the experience of cooperation with progressive circles of emigration "Ukrainian society of friendship and cultural ties with foreign countries" (1959–1991)]. *Izvestiya VGPU. Istoricheskie nauki i arheologiya*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-opyta-sotrudnichestva-s-progressivnymi-krugam>

Dokumenty Ob"edinennogo Plenuma oblastnogo komiteta mira i oblastnogo Ukrainskogo obshchestva druzhby i kul'turnyh svyazej s zarubezhnymi stranami. 31.05.1984 [Documents of the Joint Plenum of the Regional Peace Committee and the Regional Ukrainian Society for Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries. 05/31/1984]. *Derzhavnij arhiv Harkivs'koï oblasti*. F.R – 6511. Op.1. Spr. №133. 28 l. State Archive of Kharkiv Oblast. St. 6511. Inv.1. Case № 133. 28 l. Kharkov, Ukraine.

Druzhe kreput'. V Har'kove stvoreno Gorodskoe otdelenie Obshchestva druzhby SSSR – GDR (1968) [Friendship grows stronger. The City Branch of the USSR-GDR Friendship Society was established in Kharkov]. *Krasnoe znamya*, 7 aprelya.

Zhamojdo, G. (1970) Nachest' 21 richnici NDR (zbori predstavnikov trudyashchih Harkova) [In honor of the 21st anniversary of the GDR (meeting of workers' representatives of Kharkiv)]. *Socialistichna Harkivshchina*, 9 zhovtnya.

Ivannikov, V. (1963) U nemeckih druzej [German friends]. *Krasnoe znamya*, 16 yanvarya.

Interviu zapysane I.S. Martynovoiu 07.07.2020 r. ta 12.07.2020 r. vid Liny Dmytrivny Maievskoi (1937 r.n.). Rozmovy tryvaly 60 khvylyn. [The interview was recorded by I.S. Martynova on July 7, 2020 and July 12, 2020 from Lina Dmytrivna Maevska (born in 1937). The conversations lasted 60 minutes.]

Lozynskiy, S. (1985) Vrucheniia nahorod [Awards ceremony]. *Vechirni Kharkiv*, 3 zhovtnia.

Maievskaya, L. (1980) Druzhibi mitsnity [Strengthen friendships]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 16 bereznia.

Maievskaya, L. (1978) Laskavo prosymo, druzi z NDR [Welcome, friends from the GDR]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 19 kvitnia.

Maksymenko, V. (1964) U nas v hostiakh knyhy NDR [Our guest books of the GDR] *Krasnoe znamia*, 9 dekabria.

Medvediev, V. (1972) Korysne spivrobitnytstvo (Kharkivskiy pedahohichnyi instytut – Mahdeburzhskiy pedahohichnyi instytut) [Useful cooperation (Kharkiv Pedagogical Institute – Magdeburg Pedagogical Institute)]. *Vechirni Kharkiv*, 12 hrudnia.

Mylovydova, A. (1969) Nezabutni zustrichi (poizddruzhy NDR - Kharkiv) [In forgettable meetings (GDR friendship train - Kharkiv)]. *Leninska zmina*, 4 zhovtnia.

Myradizustricham u Kharkovi (1968) [We are glad to meet you in Kharkiv]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 21 serpnia.

Petrova, Zh. (1969) Zustrich v Eislebeni [Meeting in Eisleben]. *Vechirni Kharkiv*, 16 zhovtnia.

Prokopenko, L. (2008) Rozvytok rehionalnogo spivrobitnytstva Ukrainy v kontekstiy evropeiskoi intehratsii. Monohrafiia. Zazah. red. L.L. Prokopenko. [Development of regional cooperation of Ukraine in the context of European integration. Monograph. Edited by LL Prokopenko.] D.: DRIDU NADU. 132 s.

Polonin, V. (1969) Dodruziv v NDR [To friends in the GDR]. *Vechirniy Kharkiv*, 28 sichnia.

Rikhter, I. (1968) 60 dnev u NDR [60 days in the GDR]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 8 veresnia.

Rikhter, I. (1968) Syttseva khustynka z Kharkova [Calico handkerchief from Kharkov]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 3 lystopada.

Ruslanova, E. (1981) Klubdruzej [Friendsclub]. *Krasnoe znamyu*, 12 fevralya.

Synyska, E. (1980) Shliakhamy druzhby (KhPI – Vyshcha tekhnichna shkola Mahdeburha) [Ways of friendship (KhPI – Higher Technical School of Magdeburg)]. *Vechirniy Kharkiv*, 18 zhovtnia.

Spivdruzhnist: NIIOKhIM – Khemian – Lahenbau (1979) [Commonwealth: NIIOCHIM – Hemian – Lagenbau]. *Vechirniy Kharkiv*, 28 veresnia.

U braterskomusoiuzi (rozpovid aiutaktyvisty Tovarystva druzhby NDR – SRSR) (1980) [In a fraternal union (activistsofthe GDR-USSR Friendship Societytell)]. *Sotsialistychna Kharkivshchyna*, 11 travnia.

CHtoby zeleneli berezy Treptov-parka. Stat'i, vospominaniya, ocherki (1969) Har'kov, Prapor. [To make the birches of Treptow Park green. Articles, memoirs, essays. Kharkov, Prapor]. 224 s.

УДК 94:[061.1:364.4-053.2](477)
DOI: 10.34142/2313-2345.2020.57.05

Олянич Л. В.

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та соціально-економічних дисциплін ХГПА

Олянич В. В.

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри історії та соціально-економічних дисциплін ХГПА

СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ У 1920-х РОКАХ

The article is devoted to the study of social causes of child homelessness in Ukraine in the 1920s. The authors analyze both the historical sources of contemporaries of the studied phenomenon, and the works of scientists who worked already during the independence of Ukraine. The homeless included children under the age of 18 who were in conditions that were dangerous to their life and physical development, orphans, children who lost contact with their parents, foundlings, as well as teenagers who have nothing to live with due to material insecurity. Many of them were considered homeless, although they were mostly homeless because they were in socially neglected families. During the 20s, the socio-economic sources of homelessness of children have changed. If in 1923 among the street children of workers made up 61%, peasants 23%, then in 1925/26 workers – 32%, peasants 50%, and in the late 20s natives of the village had 72% of the homeless contingent of children. In 1928 55% of street children turned out to be "fresh", that is, they joined their ranks during 1924-1928, so neither state bodies nor public associations managed to overcome this abnormal phenomenon of social development.

Keywords: child homelessness, Soviet period, NEP, social causes of homelessness, delinquent children, orphanages.

Постановка проблеми. Дитяча безпритульність, як загрозлива соціальна аномалія, вимагає ретельного та обґрунтованого застосування організаційно-правових, соціально-психологічних та матеріально-фінансових заходів з боку державних органів влади та широкої громадськості задля її подолання. У зв'язку з цим важливо вивчити соціальні причини безпритульності дітей, форми і рівень її поширення, та досвід її подолання.

Метою статті є розкриття соціальних факторів дитячої безпритульності, їх впливу

на якісний та кількісний склад безпритульних дітей в Україні 1920-х років.

Аналіз актуальних досліджень, особливо наукової літератури 1920-х рр. засвідчує той факт, що переважна більшість авторів намагалася показати соціальне походження дитячої безпритульності. Зокрема, О. Бем зазначав у 1924 р., що «...основним фактором дитячої безпритульності є фактор соціально-економічний» [Бем1924: 47]. Соціально-правовий аспект походження безпритульності дітей у 1920-х роках, висвітлений у 1924 р. В. І. Куфаєвим